

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи доктории Юлдашев Абдулла Қурбонмаматович дар мавзуи «Таҳаввули суҷа ва образҳои шоҳону паҳлавонони сосонӣ дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои X-XI)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ. – Душанбе, 2025. – 456 саҳифаи чопи компютерӣ

Дар банду басти асарҳои бадеӣ иртибот, ҷойгоҳи унсурҳои адбабии суҷа ва образҳои бадеӣ ҳамчун навъе аз воситаи инъикоси воқеият мавқеъ ва ҷойгоҳи хосса доранд. Сужети ҳар навъ асари бадеӣ маҳз тавассути маҳорати баландии эҷодии муаллиф, ки ба воситаи офариниши образҳои бадеӣ муайян мегарданд, дар адабиёти бадеӣ ҷойгоҳи рафъе пайдо менамояд.

Таҳқиқи масъалаи суҷа ва офариниши образҳои бадеӣ дар адабиётшиносии дунё таърихи қадима дошта, яке аз мавзӯҳои меҳварӣ доништа мешавад. Ҳамин аст, ки адибон ба ин унсурҳои адабӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамоянд. Пажӯҳиши Юлдашев Абдулла Қурбонмаматович дар мавзуи «Таҳаввули суҷа ва образҳои шоҳону паҳлавонони сосонӣ дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои X-XI)» дар адабиётшиносии тоҷик саривақтӣ ва актуалӣ буда, аҳаммияти баланди илмӣ дорад.

Чуноне ки мушоҳида мешавад, десертант дар асоси нусхаҳои мукаммали илмӣ, аз ҷумла матни интиқодии «Шоҳнома», ки Ҷалол Холиқии Мутлақ, ки дар он ҳудуди ҳаҷдаҳ ҳазор байти ба салтанати Сосониён бахшидашуда, дар бораи ҳаштсаду бисту чор образҳои бадеӣ амал мекунанд, пажӯҳиш анҷом додааст.

Муҳимтар аз ҳама десертант тавассути амалиёти қаҳрамонҳои асосӣ тавонистааст дар бораи эҳёи тамаддуни миллӣ ва хотираи таърихии мардумони бумӣ, аз ҷумла суҷаҳои бо Хоқонии турк ва Ҳайтолиён бастагӣ дошта суҳан ба миён оварад. Ҳарчанд ки дар осори аксари адибони асримиёнагии тоҷик чехраи Искандари Макдуниро бо шахсияти Зулқарнайни дар китобҳои муқаддаси мусулмонӣ ёдшуда як медонанд, десертант тавассути суҷаҳои ин осор тавонистааст, ки чехраи воқеӣ ва аслии Искандар ва тафовути ин ду шахсиятро аз ҳам собит намояд.

Дар диссертатсияи ҳеш Юлдашев А. К. фарқият, умумият ва такрори суҷа ва образҳои бадеиро дар осори таълифнамудаи адибони тоҷик дар асрҳои X-XI низ хеле хуб мушоҳида намуда ва мавриди баҳсу баррасӣ қарор додааст. Муаллифи диссертатсия қайд менамояд: “Дар диссертатсия ҳангоми баррасии суҷаҳо эътиборе ба консепсияи меъёр (сапон) дода шудааст ва дар ҷанд маврид таъкид карда мешавад, ки ин ё он суҷа аз рӯйи қолабе, ки пештар будааст, нигошта шудааст. Масалан, ҷанги Ардашери Бобакон бо кирми Ҳафтверд баъзе ҷангҳои Рустами Достонро менамояд, тафсилоти сафари Баҳроми Гӯр ба Ҳинд тақрибан дар қолаби сафари Шопури Зулактоф ба Рум рехта шудааст ва ғайра”. (Дис. с. 6)

Метавон гуфт, ки мавзуи таҳқиқнамудаи Юлдошев А. К. аз ҷумлаи мавзӯҳоест, ки ба самти адабиётшиносӣ ва шиносномаи ихтисоси илмӣ 10.01.01 – Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ комилан **мувофиқат менамояд**.

Аҳаммияти мавзуи диссертатсияи доктории Юлдашев Абдулла Қурбонмаматович дар он зоҳир мешавад, ки ҳарчанд дар адабиётшиносии тоҷик доир ба мавқеъ ва мақоми суҷа ва образҳои бадеии осори адибони алоҳида, махсусан “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ аз тарафи муҳаққиқони зиёд баррасӣ шуда бошанд ҳам, мавзуи «Таҳаввули суҷа ва образҳои шоҳону паҳлавонони сосонӣ дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои X-XI)» дар адабиётшиносии тоҷик ба таври мукамал ва ҳамаҷониба бори аввал мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Диссертант қайд менамояд, ки: “Дар омӯзиши фарҳанги замони Сосониён ва «Шоҳнома» саҳми мактаби шарқшиносии советӣ месазад, ба таври махсус таъкид карда шавад. Китобҳои В.Г. Луконин, М.М. Дьяконов, А.И. Колесников, О.М. Чунакова ва насли давраи пасошӯравӣ хонандаи худро доранд. Нашри интиқодии «Шоҳнома», ки ҷилдҳои ба мо дахлдорро М.Н. Усмонов (ҷ. VII), Р.М. Алиев (ҷ. VIII) ва А.Е. Бертельс (ҷ. IX) дар Москва омода кардаанд, бо гузашти чанде даҳсолаҳо ҳамоно дар қатори беҳтарин нашрҳои интиқодӣ мавқеи худро нигоҳ доштааст. Лоақалл, ба он далели мантиқӣ, ки Ҷалол Холиқии Мутлақ дар мақолаи «Фирдавсӣ» қариб ҳама байтҳои далолатиро аз матни интиқодии Москва овардааст”. (Дис. Саҳ. 7).

Ба баррасии муҳаққиқону донишмандон ва ба ҳимоя пешниҳод гаштани диссертатсияи доктории Юлдашев Абдулла Қурбонмаматович дар мавзуи «Таҳаввули суҷа ва образҳои шоҳону паҳлавонони сосонӣ дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои X-XI)» андешаҳои болоиро собит менамояд.

Дар ин асос, мавзуи диссертатсияи доктории Юлдашев Абдулла Қурбонмаматович докталаби дараҷаи илмиро метавон **мубрам** арзёбӣ намуд.

Навгонии илмӣ диссертатсия дар он зоҳир меёбад, ки бори нахуст дар адабиётшиносии тоҷик диссертатсияи мазкур аввалин таҳқиқи фарогир дар масъалаи таҳаввули суҷа ва образҳои шоҳону паҳлавонони Сосонӣ дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои X-XI) мебошад. Докталаби дараҷаи илмӣ дар пажӯҳиши хеш ба суҷаҳои гуногуни осори бадеӣ таъя намуда, доир ба образи Бобак, Сосон, образи 26 подшоҳ, ду шаҳбону, инчунин образ ва қаҳрамоҳои дигар маълумотҳои ҷолиб пешниҳод намудааст. Диссертант дар баробари таҳлили ин ва ё он асари бадеӣ ба сабуку услуб, забон ва паҳлуҳои гуногуни офариниши суҷа ва образҳо аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир менамояд. Ва дар асоси маводди дастрас ба хулосае омадааст, ки замони подшоҳии Сосониён ба се марҳалаи муҳими таърихӣ тақсим мегардад.

Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ бо он собит мешаванд, ки дар таҳқиқи диссертатсионӣ аз концепсияҳои илмӣ ва назарии адабиётшиносони ватанию хориҷӣ истифода шудаанд. Дар маҷмӯъ, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ аз дақиқияти маълумот, мутобиқат намудани ҳаҷми маводи таҳқиқ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқ, ҳаҷми интишорот ва интиҳоби дурусти методҳои таҳқиқ бармеояд. **Хулоса ва тавсияҳо** дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқи назарӣ пешниҳод гардида, дурнамои мавзуи таҳқиқӣ муайян шудааст.

Аҳаммияти назарии таҳқиқ дар он зоҳир мешавад, ки дар он мушаххас мешавад, ки баҳсҳои ҷузъҳои таркибии бобу фаслҳо ва равишҳои баррасии истифодашуда дар он паҳноӣ таҳқиқ ва равишҳои назарии илмӣ адабиётшиносии тоҷикро густариш дода, заминаи мусоидро дар таҳқиқи минбаъдаи масъалаҳои марбут ба таҳаввули суҷа ва образҳои подшоҳону паҳлавонон дар асарҳои манзуму мансури адабию таърихӣ асримиёнагӣ фароҳам меоваранд. Ҳамчунин, ҳулоса ва натиҷаҳои таҳқиқ дар рафти таҳлилу таҳқиқи минбаъдаи масъалаҳои вобаста ба омӯзиши суҷа ва образҳо, навиштани диссертатсияҳо дар мавзӯҳои ҳамгун, навиштани китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълимӣ, таълими курси лексияҳо барои донишҷӯён аз фанни таърихи адабиёти форсу тоҷик мавриди истифода қарор гирифта метавонанд.

Довталаби дараҷаи илмӣ доир ба мавзуи диссертатсия бо истифода аз равишҳои ҷадиди таҳқиқ бори аввал дар адабиётшиносии тоҷик ба таври комплексӣ масъалаҳои вобаста ба таҳаввули суҷа ва образҳои подшоҳон ва паҳлавонони Сосониرو дар қолаби монографӣ таҳқиқ ва ҷамъбаст кардааст. Доир ба муҳтавои асосии диссертатсия ва ҳулосаҳои таҳқиқ муаллиф дар конференсияҳои минтақавӣ, ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ (солҳои 2017-2024), аз ҷумла симпозиуми байналмилалӣ илмӣ бахшида ба 1050-солагии Абурайҳони Берунӣ (Душанбе, 9-10-уми октябри соли 2023), конференсияи ҷумҳуриявӣ «Рушду таҳаввули жанри қасида дар адабиёти форсу тоҷик» (Бохтар, 21-уми декабри соли 2023) ва конференсияҳои байналмилалӣ «Дастовардҳои илмӣ ховаршиносони тоҷик дар замони Истиқлол» (Душанбе, 14-уми март соли 2024), «Дурнамо ва тамоюлҳои журналистика, филология ва лингводидактика» (Душанбе, 24 октябри соли 2024), ««Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва ҳувияти миллӣ» (Душанбе, 27-28-уми ноябри соли 2024) ва «Мақоми Мавлонои Балхӣ дар фарҳангу адаби милливу умумибашарӣ» (Бохтар, 13-14-уми декабри соли 2024) маърузаҳо пешниҳод кардааст. Бахшҳои асосии диссертатсия дар ҷаласаҳои кафедраи таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон баррасӣ шудаанд.

Маводи интишоргардида нуктаҳои асосӣ, натиҷаҳо ва мазмунҳои диссертатсияро инъикос намуда, саҳми шахсии муаллифро собит менамоянд.

Диссертатсияи Юлдашев Абдулла Қурбонмаматович аз муқаддима, се боб, ҳулоса ва китобнома иборат аст. Бобҳои диссертатсия вобаста ба образҳои подшоҳон ба фаслҳо ва фаслҳо дар робита бо суҷаҳо тасниф шудаанд. Ҳаҷми умумии диссертатсия 456 саҳифаи ҷопи компютери ташкил додааст.

Дар муқаддимаи диссертатсия мубрамии мавзуи таҳқиқ, дараҷаи таҳқиқи он, робитаи кор бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ, мақсаду вазифаҳо, объект ва мавзуи таҳқиқ, асосҳои назарӣ ва методологии таҳқиқ, сарчашмаҳои таҳқиқ, наwgонии илмӣ диссертатсия, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ, мутобиқати мавзуи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ, тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ, нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия ва сохтору ҳаҷми кор бо низомии муайян шарҳу баён ёфтаанд.

Дар диссертатсия мақсаду вазифаҳои мушаххас пайгирӣ шуда, **нуктаҳои асосие ба ҳимоя пешниҳод гардидаанд**, ки воқеан, дар илми адабиётшиносии тоҷик ва дар самти ташаккул ва таҳавули унсурҳои адабию бадеӣ ба монанди суҷа ва образҳои шоҳону паҳлавонони сосонӣ дар адабиёти форсу тоҷик аҳаммияти бузургӣ илмӣ доранд.

Боби якуми диссертатсия «**Суҷаҳо ва образҳои подшоҳону паҳлавонон дар оғози таърихи ташаккул ва пойдории шоҳаншоҳии Сосониён (солҳои 205-379)**» номгузорӣ шуда, аз **шаш фасл** иборат аст. **Фасли якуми** боби аввали диссертатсия «**Суҷа ва образҳои Сосон ва Бобак**» унвон дорад.

Дар фасли аввал диссертант ба маълумоти додаи сарчашмаҳои адабию таърихӣ, аз ҷумла «Таърихи Арманистон»-и Мовсес Хоренатси, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Ғурар»-и Саолибӣ ва «Корнома»-и Ардашери Бобакон, «Муручу-з-заҳаб»-и Абуалии Масъудӣ, таъя намуда, маълумотҳои ҷолибе доир ба Сосон манзур сохта, андеша ва орои муаллифони ин сарчашмаҳоро доир ба шахсият чеҳраи таърихӣ Сосон таҳлилу баррасии намуда, хулосаҳои ҷолиби илмӣ баён менамояд.

Бино ба хулосаҳои диссертант дар ин фасл аз даврони оғоз дар тамоми даврони таърихӣ Сосон ва хонадони Сосониён сазовори шуҳрат ва эҳтироми хоссае будаанд, то ҳадде ки адибону шоирон дар бораи ин хонадон қасида ва шеърӯ мадҳияҳо менавиштаанд.

Фасли дуюми боби якуми диссертатсия «**Ардашери Бобакон ва суҷаҳои вобаста ба шахсияти достони ӯ**» номгузорӣ шуда, асосан таҳлилҳои диссертант дар бораи Бобак ё худ Ардашери Бобаконро дар бар мегирад. Дар ин фасл вай кӯшиш намудааст, ки суҷаҳои сарчашмаҳоеро мавриди баррасӣ қарор диҳад, ки дар онҳо чеҳраи Бобак дар мубориза ва муқобилиятҳо бо подшоҳони Ашконӣ ҳамчун барқароркунадаи шоҳаншоҳии Сосонӣ намоён гардад. ғояи ӯ мебошад. Аз ҷумла ӯ қайд менамояд: “Нахуст, Бобак ба аъёни Форс шахси дорандаи хуни подшоҳиро дар симои Сосон талқин мекунад. Дигар, Бобак тавонист ба туфайли ба духтари худ хонадор кардани Сосон, подшоҳиро дар хонадони худ нигоҳ дорад”. (Дис. сах. 39)

Таҳлили ҳамаҷонибаи суҷаҳо дар осори адабию таърихӣ ба диссертант имкон додааст, ки чеҳраи сиёсии Бобак хуб ошкор гардад. Барқарорсозии давлатдории аздастрафта баъди юришҳои Искандари Мақдуниро муаллиф маҳз натиҷаи талош ва заҳматҳои Бобак медонад.

Нуктаи ҷолиби тавачҷӯх он аст, диссертант лаҳзаҳои зарурии суҷаҳои ба Бобак бахшидаи адибони алоҳидаро бахш-бахш, бо зикри моҳияти аслии гуфтор ва мундариҷа баррасӣ карда тавонистааст.

Дар фасли сеюми боби якуми диссертатсия, ки он «**Суҷаҳои вобаста ба образи Шопури Ардашер**» ном дорад, диссертант дар бармало намудани яке аз образҳои асосии аҳди Сосонӣ – Шопур тавассути таҳлилу баррасии суҷаҳои алоҳидаи осори адабию бадеӣ муваффақ гардидааст.

Дар ин фасл яке аз ҳодисаҳои муҳими таърихӣ – зухур Монӣ ва тоҷгузори ӯ ба Шопури I оварда шудааст, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ ва осори бадеӣ нуктаи баҳсбарангез мебошад.

Ба андешаи диссертант тавассути эҷоди осори бадеӣ чехраи Шопури I ҳамчун шоҳи соҳибтадбир инъикос гардидааст, ки ба воқеияти таърихӣ муҳолифат мекунад.

Фасли чоруми боби якуми диссертатсия ба сеюмин шоҳаншоҳи Сосонӣ – Урмузди Шопур бахшида шуда, «**Суҷаҳои вобаста ба образи Урмузди Шопур**» номгузорӣ шудааст.

Дар ин фасл диссертант аслан ба «Шоҳнома»-и Фридавсӣ ва Таърихи Табарӣ таъия намуда, суҷаҳои ҷолиберо аз рӯзгор ва даврони шоҳаншаҳии Урмузро оварда, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додааст. Дар ин фасл ба ҷабҳаи ахлоқии шахсияти Урмузд бештар аҳаммият қоил мегардад. Диссертант ду нуктаи муҳим, аз падар панди некӯ гирифтани ва ба фарзандаш–Баҳром, панд додани Урмузро махсусан қайд менамояд.

Фасли панҷуми боби якуми диссертатсия ба таҳқиқи суҷаҳои вобаста ба образҳои Баҳроми Урмузд, Баҳроми Нарсӣ, Баҳроми Баҳромӣ, Нарсии Баҳром ва Урмузди Нарсӣ бахшида шудаанд. Дар ин фасл низ диссертант дар атрофи суҷаҳои «Шоҳнома»-и Ҳаким, Фирдавсӣ, «Ғураи»-и Саолабӣ ва маълумотҳои дар ин боб додаи Табарӣ эътибори ҷиддӣ додааст. Диссертант дар ин фасл пайванди замони ва риояи баъзе анъана ва расму оинҳо, махсусан “баستاني миён дар сӯғворӣ” ва “одати чил рӯз мотам гирифтани” баъди ғавти инсонҳоро дар суҷаҳои «Шоҳнома» шарҳу тавзеҳ додааст.

Дар асоси муқоисаи васеи ин образҳои осори бадеӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ диссертант ба хулосае омадааст, ки шахсият ва салтанатдории ин намояндагони аҳди Сосонӣ баҳсбарангез ва то ҷое норушан менамояд.

Фасли шашуми боби якуми диссертатсия “**Суҷаҳои вобаста ба образи Шопури Зулактоф**” номгузорӣ шуда ба таҳқиқи суҷаҳои вобаста ба ин образи хонадони Сосонӣ бахшида шудааст.

Дар фасли мазкур баҳси адибон дар бораи суҷаҳои вобаста ба таваллуд, камолот, тоҷгузориӣ ӯ дар батни модар, ҳақиқат ва ривоёт дар бораи лақаби Зулактоф додани ӯ ва даврони тӯлонии шоҳаншаҳии Шопури II меравад. Диссертант андешаи гуфтори адибон ва муаррихиро доири мавзӯоти мазкур баён намуда, оид ба зиду нақизи ҳар қадом андешаҳои илмӣ баён менамояд.

Ҳарчанд Фирдавсӣ аз оғоз кӯшидааст, ки шоҳзодаро бачаи хушманд тасвир кунад, диссертант дар робита ба тоҷгузориӣ қудрати таваллуднашуда андешаҳои Ағафӣро оварда, то андозае бовар ва эътиқодоти ин сулоларо зерӣ суол мегардад. «Муғон ба пеши анҷуман байтали шаборӯзро оварданду фол диданд... ва сипас гуфтанд, ки писар таваллуд мешавад... Ва аёни давлат бе ҳеҷ таъхир тоҷро ба рӯи батни» модар гузоштанд» (Дис. саҳ 107).

Воқеияти дигари марбут ба зиндагӣ ва рӯзгор ва образи Шопури Зулактоф дар диссертатсияи муфассал баён гардидааст.

Боби дуюми диссертатсия – «**Суҷаҳо ва образҳои подшоҳон ва паҳлавонон дар марҳалаи мобайнӣ ва подшоҳии Хусрави Кубодон – Анӯшервон (солҳои 379-579)**» номгузори гардида, аз шаш фасл иборат мебошад. **Фасли аввали** ин боб «**Суҷаҳои вобаста ба Ардашери Некувор ва подшоҳони дигар то Баҳроми Гӯр**» унвон дорад.

Дар ин фасл диссертант суҷаҳои доир ба салтанатдории Ардашер—писари Ҳурмуз, Шопури III, Баҳром писари Шопур, Яздигурди I дар «Шоҳнома» овардаи Фирдавсро дар муқоиса бо ҳақиқати таърихӣ дар асарҳои Саолибӣ дар «Ғура» ва андешаҳои Табарӣ дар «Таъриху-р-русули ва-л-мулук» мавриди паҷуҳиш қарор додааст. Нуктаи ҷолиби таваҷҷуҳ ин аст, ки ба андешаи диссертант, на ҳама қисматҳои суҷаҳои Фирдавсӣ дар бораи рӯзгор ва шахсияти шоҳони мазкур ба ҳақиқати таърихӣ дуруст мебошанд. Масалан, дар бораи васфу ситоиш ва нақӯкорӣ Ардашер ва «нақӯкор» гуфтани ўро маълумотҳои додаи осори таърихӣ рад менамоянд. Ё худ агар дар суҷаи «Шоҳнома» овардаи Фирдавсӣ Баҳром подшоҳиро ба бародари хурдии худ супорида, дар ҷавонӣ ба марги худ мурда бошад, пас, тибқи маълумоти додаи Саолибӣ ва Табарӣ, гурӯҳе аз қотилон ба муқобили Баҳром қиём карданда ва ўро куштаанд.

Фасли дуюми боби дуюми диссертатсия «Суҷаҳои вобаста ба образи Баҳроми Ғӯр» ном дорад. Диссертант бо мақсади возеҳтар нишон додани суҷаҳои ба образи Баҳроми Ғӯр бахшидашудаи осори адабӣ ин бахшро ба қисматҳои алоҳида тақсим намудааст. Дар ин фасл пеш аз ҳама суҷаи тезутунд гардидани интиҳоби шоҳ баъд аз вафоти Яздигурд ва махсусан пешниҳод накардани Баҳроми Ғӯр ба салтанат ва талошу заҳмату зиракии ў барои расидан ба салтанат, ҳамду санои Худо гуфтани подшоҳ баъди ба маснад расидан хеле хуб баррасӣ гардидаанд.

Лозим ба зикр аст, ки дар диссертатсия ба ҷуз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз «Ҳафт пайкар»-и Низомии Ғанҷавӣ низ дар бозкушоии чехраи Баҳроми Ғӯр мисолҳои фаровон оварда шудааст. Паҷуҳиш ва муқоисаи суҷаҳои ин ду асар перомуни Баҳроми Ғӯр аз тарафи диссертант маълум намудааст, ки Низомӣ дар «Ҳафт пайкар» аз 5130 байтро беш аз дусад байтро ба ҳамин ҷузъи сюжет бахшидааст ва он нисбат ба суҷаи «Шоҳнома» муқаммалтар мебошад.

Фасли сеюми боби дуюми диссертатсия «Суҷаҳои вобаста ба Яздигурд писари Баҳроми Ғӯр ва подшоҳони дигар то Қубоди Парвиз» унвон дошта, диссертант доир ба бисту шаш байти суҷаи подшоҳии Яздигурд писари Баҳроми Ғӯр, бист байт дар подшоҳии Ҳурмуз писари Яздигурд ва ба тахти подшоҳӣ расидани Пирӯз (Фирӯз) писари Яздигурд (459-484), Балош писари Пирӯз (484-488) иншо намудаи Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» мулоҳизаронӣ намудааст.

Фактҳои таърихӣ, ки дар «Шоҳнома» оварда шудаанд, аз ҷумла хушксолии ҳафсолаи даврони Пирӯзро диссертант тавассути далелҳои раднопазири аз тарафи Табарӣ ва муҳаққиқони дигари баъдӣ, аз ҷумла, М.М. Дяконов баёнгардида тасдиқ намудааст.

Дар суҷаи ҷанги Балош барои гирифтани интиқоми падараш Фирдавсӣ дар сездҳ байт номаи ўро хеле хуб тасвир намудааст, ки андешаи диссертант ин нома яке аз номаҳои калонтарини «Шоҳнома» маҳсуб меёбад.

Фасли чоруми боби дуюми диссертатсия «Суҷаҳои вобаста ба образи Қубоди Парвиз» номгузорӣ гардида, дар он суҷаҳои вобаста ба образи Қубоди Парвиз мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар ин фасл суҷаҳои сарнагун гаштани Балош ва сари қудрат омадани Қубод — фарзанди калонии Фирӯзро муфасссал баён месозад. Ҳарчанд ки хатти суҷаи мазкур дар

«Шоҳнома» сию нух байтро дар бар гирифтааст, диссертант бо истифода аз сарчашмаҳои дигари таърихӣ ин қисмати суҷаи овардаи Фирдавсро то ба суҷаи аз тарафи Кисро валиаҳд интиҳоб гаштани Анӯшервонро мукаммал месозад.

Дар фасли панҷуми боби дуҷуми диссертатсия, ки «Суҷаҳои вобаста ба Анушервон ва шахсияти ӯ» номгузорӣ шудааст, диссертант барҳақ таъкид месозад, ки суҷаҳои ба давраи салтанати Анӯшервон бахшидашудаи осори адабӣ-бадеии асрҳои X-XI яке аз қисматҳои калонтарин ва дорои суҷаи мукаммал дар адабиёти асримиёнагии тоҷик доништа мешаванд.

Дар ин фасл доманаи баҳси десертант дар доираи суҷаҳои замони валодат, даврони камолот, эълони хутбаи тоҷгузорӣ, даврони салтанати Анӯшервон ва сарқуб шудани маздакия сурат гирифтааст. Ҳарчанд ки андешаҳо доир ба мавзӯҳои зикргардида дар сарчашмаҳои адабӣ ва маъхазҳои таърихӣ ба таври мухталиф баён гаштаанд, диссертант тавонистааст, ки шахсият ва воқеати ҳоли Анӯшервонро муайян намояд.

Қисмати дигари ин фаслро суҷетҳои ба образи Хусрави Анӯшервон, аниқтараш роҷеъ ба ислоҳоти андоз ва маъмурии Анӯшервон, сафарҳои дохилии Анӯшервон, талошҳои Анӯшервон барои ба итоат даровардани се қавм – алонон, балуҷон ва гелониён, воқеаи мочарои Анӯшервон бо қайсари Рум, ошӯби Нӯшзод писари Анӯшервон ташкил медиҳанд, ки аз тарафи десертант ҳамаҷониба таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Фасли шашуми боби дуҷуми диссертатсия “Суҷаҳои вобаста ба образи Бузургмехр” унвон дорад. Дар ин фасл диссертант ба пажӯҳиш, баррасӣ ва таҳлили ҳамаҷонибаи суҷаҳои вобаста ба образи Бузургмехр пардохтааст. Диссертант қайд менамояд, ки сюжетҳои ба образи Бузургмехр бахшидашуда дар «Шоҳнома» хеле зиёданд. Зеро образи Бузургмехр қариб дар ҳама мавридҳо дар сюжетҳои ба образи Анӯшервон тааллуқ дошта, то андозае дар пурра гардонидани ҷиҳатҳои ахлоқии образи Шоҳ Анӯшервон хидмат менамояд. Чуноне ки диссертант ишора месозад, дар «Шоҳнома» фақат 626 байт ба мавзӯи андарзҳои Бузургмехр бахшида шудааст, ки зиёда аз дусаду бисту ҳашт байт пандномаи Бузургмехрро ташкил медиҳад. Дар маҷмӯъ дар ин шоҳасар 4536 байт ба Анушервон бахшида шудааст.

Боби сеҷуми диссертатсия, ки «Суҷаҳо ва образҳои подшоҳон ва паҳлавонон аз подошоҳии Ҳурмузди IV то инқирози давлати Сосониён (солҳои 579-654)» номгузорӣ гардидааст, аз панҷ фасл таркиб ёфтааст. Диссертант дар фаслҳои гуногуни боби мазкур пажӯҳиши хешро дар атрофи суҷа ва образҳои достони паҳлавонон ва подшоҳон ба мисоли Ҳурмузди Анӯшервон (579-590), Хусрави Парвиз (590-590), Баҳроми Чӯбин (590-591), Хусрави Парвиз (591-628), Кубоди II (628-628), Ардашери III (628-629), Шаҳрбароз (629-629), Хусрави III (629-629), Бӯрондухт (629-630), Шопури Шаҳрвироз (630-630), Парвизи II (630-630), Озармидухт (630-631), Хусрави IV (631-631), Фаррухи Ҳурмуз (630-631), Ҳурмузи VI (630-631), Пурондухт (631-632), Яздигурди III (632-651) анҷом додааст.

Фасли якуми боби сеҷуми диссертатсия «Суҷаҳои вобаста ба образи Ҳурмузди Анӯшервон» унвон дорад. Бояд гуфт, ки дар ин фасл диссертант

масъалаҳои зиёде, аз қабилӣ ба мақоми подшоҳӣ расидан, мазаммати ахлоқи замимаи Ҳурмузд, ба қатлу куштори бузургон амр намудану бо тарсу ҳарос зиндагӣ кардан, пайваста эҳсоси хатар намудан аз ҳучуми ҳокони турк, адешаҳои Меҳронситод дар бораи Баҳроми Чӯбина, қиссаи Баҳроми Чӯбина ва сарлашкар интиҳоб шудани ӯ, корзори миёни Баҳрому Совашоҳ, бо мақсади интиқомчӯӣ ба разми Баҳроми Чӯбина омадани Пармуда–писари Совашоҳ ва шикаст ҳӯрдани ӯ, оғози дигаргуниҳои ҷиддӣ дар рӯзгори сулолаи Сосониён ва амсоли инро мавридӣ баррасӣ ва пажӯиш қарор додааст.

Фасли дуюми боби сеюми диссертатсия «Суҷаҳои вобаста ба Баҳроми Чӯбина ва шахсияти достонии ӯ» ном дорад. Дар фасли мазкур суҷаҳои ҷолиб, ки дар осори адабии арҳои X-XI, алаҳхусус «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ оварда шудаанд, мавзӯи баҳси муҳаққиқ қарор гирифтаанд. Аз шарҳу тавзеҳоти муфассал ва таҳқиқоти пайгиронаи диссертант маълум мегардад, ки ӯ паҳлуҳои гуногуни таҳқиқотиро на танҳо дар асоси осори адабӣ-бадеӣ, балки тавассути мутолиаи фаровони осори илмӣ-таърихӣ мукамал гардонидаст. Лозим ба зикр аст, ки диссертант барои бозкушоии ҷеҳраи таҳаммулпазирӣ ва адолатхоҳии Баҳром бештар саъй намуда, ба ин кор муваффақ гаштааст.

Фасли сеюми боби сеюми диссертатсия «Шахсияти Ҳусрави Парвиз ва лаҳзаҳои достонии ҳаёти ӯ» унвон дошта, муҳаққиқ мӯшикофона ва бо истифода аз мутуни мухталифи таърихӣ бадеӣ шахсият ва лаҳзаҳои ҳаёти Ҳусрави Парвизро бозгӯ намудааст. Аснои пажӯиши ҳеш диссертант баъзе фарқият ва нуктаҳои баҳсбарангези нусхаҳои гуногуни осори мансуб ба асрҳои X-XI-ро нишон дода тавонистааст.

Дар **фасли чоруми боби сеюми диссертатсия**, ки «**Суҷа ва образҳои марбут ба подшоҳон аз Қубоди Парвиз то Фаррухзод**» унвон гирифтааст, ба сюжетҳои даврони салтанати Қубоди Правиз, Ширӯя, Ардашери Ширӯя, Фароини Гуроз, Пӯрондухт Озармдухт, Фаррухзод баҳшида шудаанд. Диссертант тавассути овардани суҷаҳои мухталиф ва тасвири ҳаракати қаҳрамонҳои асосии осори адабӣ, яъне подшоҳон, аз як тараф лаҳзаҳои инқирози салтанати Сосёнро нишон дода, аз тарафи дигар, тавассути нишон додани мубориза ва бархӯрдҳои дохилиоилавӣ, ҷараёни тезутундшавии сюжетҳои осори ин давраро хуб муайян карда тавонистааст. Ин бархӯрд ва ҷараёни тезутундшавии муносибати образҳо дар тамоми даврони салтанати шоҳони зикргардида ба мушоҳида мерасад.

Фасли панҷуми боби сеюми диссертатсия «Суҷаҳои вобаста ба образи Яздигурди Шаҳрёр ва фарҷоми шоҳаншоҳии Сосониён» ном дорад. Дар фасли мазкур диссертант чун фаслҳои қаблӣ бо мақсади рӯшантар гаштани мақсаду мароми сюжетҳо дар ҳар як гузариш эпизод, ё худ воқеаи муҳимеро пешниҳод менамояд. Нуктаи ҷолиби тавачҷуҳ он аст, ки дар қисмати охири ҳар як эпизоди овардашуда натиҷагирӣ ва хулосабарории муҳаққиқ баён мегардад.

Дар ин фасл диссертант аслан суҷетҳои охири давлатдорӣ Сосониёнро ба риштаи таҳқиқ кашида, аз лашкаркашиҳои аввали қабилаҳои араб бо сардорӣ Саъд ибни Абивакқос дар даврони хилофати Умар ибни Хаттоб, набардҳои нобаробари лашкари хилофати араб ба муқобили лашкари парешони Сосониён, инчунин, нобасомониҳои дохилиқабилавӣ сулолаи замоне пурқудрати

Сосониён ва тақрибан дар солҳои 658-663 дар Сиистон барпо гаштани ҳукумати дувуми Сосониёро таҳқиқу баррасӣ намудааст.

Хулосаи диссертатсияи Юлдашев Абдулла Қурбонмаматович дар 22 банд ҷамбаст гардида, фарогири муҳимтарин бардоштҳои илмӣ муаллиф буда, дар охири ҳар банд ба мақола ва таълифоти довталаби дараҷаи илмӣ ишора шудааст.

Дар баробари дастовардҳои илмӣ ва муҳокимаю натиҷагирӣҳои ҷолиби таваҷҷуҳ дар диссертатсия баъзе норасоӣҳо ба мушоҳида расиданд, ки бо нияти пешрафти корҳои таҳқиқӣ минбаъдаи муаллиф зикри онҳоро зарур меҳисобем:

1. Ба назари мо, хуб мебуд, агар мавзӯи таҳаввули суҷа ва образҳои шоҳону паҳлавонони сосонӣ дар адабиёти форсу тоҷик асрҳои X-XI дар муқоисаи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ бо дигар осори марбут ба ин давра ҷараён мегирифт. Зеро, аслан, дар ҷаҳорҷӯбаи як асар пурра пажӯҳиши мавзӯ ва муваффақ гаштан ба мақсади асосӣ аз доираи имкон берун аст.

2. Ҳарчанд диссертант дар қисмати “**Вазифаҳои таҳқиқ**” ҳалли масъалаҳои зиёдеро пеши худ мегузорад, аммо ҷараёни таҳқиқ нишон медиҳад, ки ӯ ба ҳалли на ҳама мавзӯҳо муваффақ гаштааст. Масалан, масъалаи “муайян кардан ва табақабандии суҷаҳо ва образҳои марбут ба подшоҳон ва паҳлавонони шоҳаншоҳии Сосонӣ”, “муайян кардан ва табақабандии суҷаҳо ва образҳои подшоҳон ва паҳлавонон дар марҳалаи мобайнӣ” ки яке аз мавзӯҳои калидии кори таҳқиқоти мебошанд, дар диссертатсия ба таври бояду шояд таҳлилу баррасӣ нагаштааст.

3. Дар қисмати муқаддимаии диссертатсия ва автореферат калкаи ибораи русии “арабско-мусулманские источники” ба шакли “сарчашмаҳои арабию мусулмонӣ” истифода гаштааст, ки, ба андешаи мо, қорбурди ин ибора дар илми муосир қобили қабул нест. Беҳтар мебуд, агар ибораи мазкур ба шакли дигар истифода мегашт.

4. Диссертант ба истиснои ҷанд марид суҷаҳои “Шоҳнома”-и Фирдавсиро бо асарҳои таърихӣ муқоиса намудааст, ки ба андешаи инҷониб муқоисаи сюжети осори бадеӣ, ки сабку услуб ва бадеияти хоса доарад, бо сарчашмаҳои таърихӣ, ки характери илмӣ доранд, муқоисанашавандаанд.

5. Дар саҳифаҳои гуногуни диссертатсия ва автореферати он ғалатҳои услубӣ, имлоӣ ва техникӣ ба назар мерасанд ва ислоҳи онҳо боиси афзудани ҳусну зиннати ин кори илмӣ-таҳқиқӣ мегардад.

Ба таври умум, эродҳои зикршуда ислоҳпазир буда, ҳангоми таҳия ва нашри монография ба назар гирифтани онҳо ба арзиш ва аҳамияти илмӣ амалии кори таҳқиқӣ Юлдошем Абдулло Қурбонмаматович ҳусни аз ин ҳам бештар зам менамоянд.

Авореферат ва мақолаҳое, ки довталаби дараҷаи илмӣ оид ба мавзӯи таҳқиқшаванда нашр намудааст, муҳтавои асосии диссертатсияро фаро гирифтаанд. Мавзӯи интихобнамудаи ӯ ба доираи мавзӯ ва масъалаҳои таҳқиқӣ шиносномаи ихтисоси илмӣ 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.01 – Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ қомилан мувофиқат менамояд.

Коркарди амалии натиҷаҳои таҳқиқ ва нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия ба меъёр ва талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошанд.

Хулоса, диссертатсияи доктории Юлдашев Абдулла Қурбонмаматович дар мавзуи «Таҳаввули суҷа ва образҳои шоҳону паҳлавонони сосонӣ дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои X-XI)» ба талаботи бандҳои 32-35-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 юни соли 2021, таҳти № 267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ буда, муаллифи он ба дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.01 – Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ сазовор мебошад.

Муқарризи расмӣ:

доктори илми филология, директори
генералии Муассисаи давлатии
“Мучтамаи ҷумҳуриявии
осорхонаҳои Кӯлоб”

Асозода Ҳ. Р.

«28» апрели соли 2025.

Нишонӣ: Аарес: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Кӯлоб, Маҳаллаи Р.Солеҳова №5.

Тел.: (+992) 918633745

E-mail: hamadoni@mail.ru

Имзои Асозода Ҳотам Рачабро

тасдиқ мекунам:

мудири бахши кадрҳои Муассисаи
давлатии “Мучтамаи ҷумҳуриявии
осорхонаҳои Кӯлоб”

Мирзоева С. О.

Нишонӣ: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Кӯлоб, хиёбони Сомонӣ, 10.

Телефон: (+992) 985181825; факс: (8 33 22) 226-99.

Сомона: www.kulob-mujtama.tj

«28» апрели соли 2025.